

QURUCU ATALARIMIZDAN BİRİ AĞA MƏHƏMMƏD XAN QACAR

**DR. HÜSEYN ŞƏRQİDƏRCƏK
(SOYTÜRK)**

Qurucu atalarımızdan biri Ağa Məhəmməd Xan Qacar (1742- 1797)

Ağa Məhəmməd xan hicri 1121-ci il xordad ayının 28-də (17 iyun 1742-ci il), hicri 1155-ci il məhərrəm ayının 27-də Qorqanda, Əşrəfi düzündə (Əstərabadda) anadan olmuşdur. Məhəmməd Həsən Xan Qavanlunun böyük oğludur. O türk soylu qacar tayfasındandır. O, on bir yaşında Nadir şah Əfşarın qardaşı oğlu Əli Qoli Xan tərəfindən kastasiya edilib. O, 1796-1799-cu illərdə İran şahı olmuşdur. 1799-cu ildə 1796-cı ilə kimi o, hakimiyyətə bazasız məhkəmələndirib. Təxminən 130 il franda hökmranlıq etmiş Qacarlar sülaləsi o qurmuşdur.

Qafqaz fəthi, bütün dahi şahzadələrin və hökmdarların sıxışdırılmasından və hələ də Şəhrur Mirzə və oğlu Nadir Mirzənin təbəyəliyinə olan Məşəh və Xorasanın başqa bütün bölgələr Qacar?xanına itaəti və ömrini qəbul etdikdən sonra Ağa Məhəmməd xan güclü padşah oldu. Və nəhayət hicri 1211-ci ilin zilhicə ayının 21-də, hicri 1176-cı il xordad ayının 28-nə (17 iyun 1797-ci il) Şuşada nəkerləri tərəfindən öldürüldü. O, Məhəmməd Həsən Xan Qacarın oğlu, atası da Cəhansuz xan oğlu Şah Qoli xan oğlu Fəth Əli Xan Qacarın oğlu idi. Şah Sultən Hüseyn Səfəvinin oğlu İli Şah Təhməsp taxta çıxandan Fəth Əli Xan Qacar?onun xidmətinə girdi və Əmiröl-ümura (əmir olmeri) titulu aldı və İli Şah Təhməspin Xorasanı yürüdü zamanı onun yanında oldu. Məhəmməd Həsən xan atasının ölümündən sonra Əstərabadda (indiki Qorqan) yaşayaraq Qacar?Aşağıbaş qoluna rəhbərliyi öz üzərinə götürdü. Nadir şah hakimiyyətinin sonlarına yaxın İranın şimal şəhərlərində yaşayan türklərin köməyi ilə üsyan qaldı. Lakin türklərin üsyanı Nadir ekspedisiya ordusu tərəfindən darmadağın edildikdən sonra Məhəmməd Həsən xan hiylo ile ekspedisiya ordusunu osirliləndirən xilas ola bildi və Nadir şahın səylərinə baxmayaraq, onu ələ keçirə bildi. Beləliklə Ağa-məhəmməd bu ailədə dünyə qəz qacar tam Türk türəsinə uyğun böyüdü.

Qacarlar kimdir

Qacar etnonimində ilk qolun miladən öncə 650-cu ildə rast gəlinir və burada qacar tayfasının adı aşafş şəkildə anadlırılmışdır. Sonradan bu adı qacəci olaraq formalaşmışdır ki, bu da

türk dillərində qoşun monasını verir. Səfəvilərin hakimiyyəti dövründə çarık yığma qoşun növü idi. Eyni zamanda Osmanlı dövlətinə də yığma ordu yeniciyi anadlırıldı. Bu adı müxtəlif alimlərin fərqli aspektdən izah edir. Mosolun, Qorbi Avşar alimlərinin fikrinə, qacəci sözü ağ Xəzər deməkdir, yəni xəzərlərin şərq qolunu təşkil edən bir toplum nəzərdə tutulur. Qacar alimləri, xüsusiylə Yulius Nemut qeyd edir ki, qacəci qoşun onədə gəndəyir, yəni ordunun ağası monasından islmir. Rus şərqşünası Aleksandr Vilyamoviç Qadlo hesab edir ki, bu söz ağac ər, yəni ağac ərli monasından islmir, lakin todiqatlar göstərir ki, macar alimlərinin yanasması daha doğrudur. Belə ki, qacəci sözü sonradan qacəci formasında istifadə olmuşdur. Səfəvilər dövrünə aid əksər mənbələrdə qacərcilər Səfəvi ordusunun öndə gedən, avanqard qoşun hissələrinə deyildir. Etimoloji baxımdan isə istər Mahmud Kaşğarın "Divanı lüğət-it-türk", istərsə də türk dilinin etimoloji lüğətinə qacar köşkin, ötkəm kişi monası verir, eyni zamanda aynılmo, möğrur monalardən islmir.

Hicri 1138miladi 1726-cı ildə atası öldürüldükdən sonra Məhəmməd Həsən xan Əstərabad və Qorqanda Qacar (Aşağı Baş) qəbiləsinin Qacar?tayfasının rəhbərliyi öz üzərinə götürdü. Məlikət Atəyisəyinin (Tayfa qarşurması) qarşurmalardən, Səfəvilərin müdafiəsi üçün (III Şah İsmayılın hakimiyyəti) və ya müstəqil qacar padşahlıq iddiası ərli sürür, Əfqanıstanın Zəndlər və Azad xan ile döyüşdə İsfahani ələ keçiricor Şirazi mühasirə əli. Lakin dahi tayfa cəkişmələri üzündən o, tayfayın digər qəbiləsinə (Aşağı Baş) davamlı olaraq hökmranlıq etmiş Qacar?Davənlı qəbiləsinin (Yuxarı Baş) başçılarında olan Məhəmməd Əli Xan tərəfindən öldürüldü və başı Zənd qəbiləsinin başçısı Seyx Əli Xanına göndərildi.

Bəzi mənbələr iddia edir ki, Şah Sultən Hüseyn Səfəvi nədənsə öz əradlarından birini Əstərabada Fəth Əli xan Qacarın yanına gəndör və bu, həmin qadın Şah Sultən Hüseyn Səfəvinin uşağına hamilo olduğı vaxt baş verib. O, Məhəmməd Həsən Xan Qacarın oğludur və buna görə də Ağa Məhəmməd xan Şah Sultən Hüseyn Səfəvinin nəvəsidir.

Ağa Məhəmməd Xan kimdir? Ağa Məhəmməd Xan Qacarlar sülaləsinin banisi və ilk padşahı və hicri 1355miladi 1742-ci ildə Əstərabad da (Qorqan) anadan olmuş Məhəmməd Həsən Xan Qavanlunun böyük oğludur (Etəmad ol-Soltəno, 1367: 31439). Anası İskəndər Xan Qavanlunun qızı idi (1360). Hicri 1138miladi 1726-cı ildə öldürüldən atası, Səfəvilərin II Təhməspin sorkordəsi Fəth Əli Xan dən sonra Məhəmməd Həsən Xan Əstərabad və Qorqanda Qacar?tayfasına Qavanlu (Aşağı Baş) rəhbərlik edirdi. O, qəbilə başçılar arasında baş verən qarşurmalarda və Əfqanıstanın Zəndlilərin və Azad xan ile döyüşlərdə padşahlıq iddiasında idi. İsfahani taxta və Şirazi mühasirəyə qatıldı, lakin dahi cəkişmələr üzündən Qacar?Davənlı qəbiləsinin (Yuxarı Baş) başçılarında biri olan Məhəmməd Əli xan to-

rofindən məğlub edildi.

Atası hicri 1372miladi 1758-ci ildə öldürüldü və başı Zənd sorkordəsi Seyx Əli xanına yanına gəndörildi (Melkon, 1327: 336). Korim xan Zənd öz hökumətinin işğalçılıqlarından birinin vurdığı zərərindən qurtulsa da, Məhəmməd Həsən xanın başını qızıl-gül suyu ilə yuyub, böyük ehtiramla Həzrət Əbdül-Əzimin türbəsində döfn etdi (Musavi İsfahani, 1363:88).

Hicri 1360miladi 1747-ci ildə Nadir şahın öldürülməsindən sonra Qacarlar üsyan qaldırdılar. Əli Qoli Xan Əfşar - Nadir qardaşı oğlu Adel şah üsyanı yatrarkən Ağa Məhəmməd Xan tuta bildi (Mafəton Dənbəli, 1351:9; Kuznetsova, 1383:15) bu, onun davranışına məsləhiət osir göstərək onu anormal bir insana çevirdi, siyasi həyatının davam etdirmək fürsəti ələ aldı bilmədi və Korim xanın to-runa düşdü.

Məhəmməd Həsən xan övladları Zənd ordusunun tobiqlərindən qorxaraq türkmənlərə siğindılar. Atası öldürüldükdən sonra Qavanlı qəbiləsinin başçısı olmuş Ağa Məhəmməd xan öz bölgəsində ordu toplasa da, Qorqanın qüdrətli hökmdarı Məhəmmədəhsəy xan Qacar?Davənlı (hicri 1177miladi 1763-cü ildə vəfat edib) ile döyüşdə heç nəyə nail ola bilmədi və buna görə də qaçdı. Lakin onun və yoldaşlarının gizləndiyi yeri bilən Mazandaran hökmdarı Məhəmməd xan Savadkühi Ərəfəda (Behşəhr) yoldaşlarını hobs edərək Tehranə gəndörtdü. Onları sakitləşdirdikdən sonra Ağa Məhəmməd Xanı və yoldaşları ki ilə Damğanda nəzarətdə saxladı, lakin kifayət qədər etimad göstərmədiyi üçün onları Məhəmməd Hüseynin məsləhəti ilə Tehrana qatırdı və Ağa Məhəmməd Xan qardaşı Hüseyn Qoli Xan da daxil olmaqla bir qrup siğirin etdi, digər dastəsi isə Məhəmməd Xan da daxil olmaqla, Qəzvinə gəndörtdi. (Xavəri, 2002: 228).

Ağa Məhəmməd xanın ələsinin bozi gərkəmlə üzlərdə də zamanla Şiraza yolladırlar. Hüseyn Qoli xan Korim xan ömrü ilə Damqan hökumətinə toyin edilmisdir. Bir müddət sonra hakimiyyəti yerini Mazandaran və Qorqana buraxdı və Cəhansuz şah adı altında türkmən və Qacar?ordusunu toplayaraq tax-təta iddialı oldu və Barfurş (Babil) hökumətinin morkəzinə keçdi. "Taxtəst və taxəst padşah" adlandırılan Hüseyn Qoli Xan (Səmin, 1324:31) hicri 1181miladi 1767-ci ildə türkmənlərin tərəfindən öldürüldü. Bu da qardaşı Ağa Məhəmməd xanın bir müddət Şirazdakı Korim xan sarayında daha yaxından nəzarət altına alınmasına səbəb oldu.

Ağa Məhəmməd xan təxminən 16 ilə hicri 1177-1399-cu. 1764-1779) Şirazda keçirdi (Səphir, 1377: cild 134). Korim xan bözən siyasi məsələlərdə onunla məsləhətləşir və istəhsə ilə onu "Müdkilərin ağsaqqalı" (Əfrasiya bin vəzir) adlandırdılar (Sykes, 1368: 2420). Korim xan ona etimad o qədər böyük idi ki, Hüseyn Qoli xan üsyanını yatrmaq üçün onu Mazandaranə gəndörmək istəyir. (Yeni ordu).

Həttə Korim xan sarayında fransız başçısı ilə əylənlərin alındığı xalçanı cirmişdi. Ətrafındakılar onu qadğan edəndə deyirdi: "İndi mənim başqa cür düşüncəli etməyə gücüm

yoxdur, bu, qənimətdir". (Xavəri, 1380: 133) Qacar?Xan, padşahın üsyanı çəvrəsinə daxil olmuş və böyük nəfəsə sahibli olan bacarı (və ya bəzi) Xədicə Begim vəstəsilə Şirazi dahi iləşirlərin və siyasi hədəflərindən xəbərdar olmuşdu (Etəmad ol-Soltəno, 1316-cı il vəfat edənə qədər).

Ağa Məhəmməd xan əylənmək və öz tufəngi ilə şorhərdən konara çıxmaq bəhanəsi ilə Şirazi toqat eddi. Şəhər darvazasına qayıtdanda Korim xan öldürüldü eştirdi. O, tolosək Bəzi (ov quşu) azad etdi və sonra yoxa çıxmış Bəzi axtarmaq bəhanəsi ilə hiyləyor və tolosək iki qardaşı Cəfər Qoli Xan və Mehdi Qoli Xan və bir neçə başçısı ilə (13 Səfer 13932 mart 1779-cu ildə) Şiraz bölgəsini tərki etdi və çotimlə oradan İsfahana çatdı. İsfahənə və Yaməndə bir qrup Qacar?başçıları toya tayfa xanları ona qoşulurdular (yeno orada). Mazandaranə gedərkən o, Şiraza aparılmaqla olan bir-iki devlət "vergi və xəzinə" yükünü müsadirə etdi (Melkon, 1427: 2338).

Hakimiyyəti döğrə

Ağa Məhəmməd xan Mazandaranə gəldə 36-38 yaşlarında idi. Orada bir qrup Qacar?Xona qoşuldu. Ondan əvvəl bölgədə hakimiyətoylə gələn və özünü şah adlandıran qardaşı Murtaza Xan Ağa Məhəmməd xanın Qorqana daxil olmasına mane oldu (Səphir, 1377: cild 135). Onunla Məhəmməd xan arasındakı münasibət dərindən sonra Ağa Məhəmməd xanın qoləbəsi to bədi (Melkon, 1327: 2338). Murtaza Xan Rusiyaya qaçdı və yoldaşları ilə Aqatəyisi və yoldaşı oldu. Hicri 1200miladi 1785-ci ildə Gilan, Mazandaran və Zəncan Ağa Məhəmməd xanın təbəyəlinə keçdi. Əli həmin il onun güclü rəqibi Əli Murad Xan Zəndin ölümünü ilə xanın hakimiyyəti Əlburin bölgəsinə keçdi. Luristan və Xuzistana da ona təbə oldu.

O, 1779-1797-ci illərdə İran şahı oldu. 1779-cu ildə 1796-cı ilə kimi o, hakimiyyətə bazasız məhkəmələndirib. Təxminən 130 il franda hökmranlıq etmiş Qacarlar sülaləsinin qurucu atası oldu.

Conab Məhəmməd Xan (hicri 1155-1211), qəbilə başçısı. Qacar sülaləsinin banisi və ilk şahı (h.1210-1211miladi 1795-1797). Korim Xan Zənd dövründə onun sarayında nəzarət altında yaşasamı və hakimiyyətiə gəldikdən sonra hökumət morkəzi kimi Tehrana səçmirdi. O, fiziki cəhətdən vaxsə və zəif olsa da, güclü və döyüşkən bir insan olmaqla yanaşı, di-ni məsələlərə də maraqlandı.

Qacar şahları (tarixlər hətci səmsidir) Ağa Məhəmməd Xan (1161-1176) Fəth Əli Şah (1176-1213) Məhəmməd şah (1213-1227) Nəsirəddin Şah (1228-1275) Muzəffərəddin Şah (1275-1285) Məhəmməd Əli Şah (1285-1288) Əhməd şah (1288-1304)

Qacar hakimiyyəti 130 il davam etdi. Qacarlar dövrünün əhəmiyyətli hədəfləri

Axal müqaviləsi... Paris müqaviləsi... Gülistan müqaviləsi... Türkmən-müqaviləsi... Tütün üsyanı... Məşrutə hərəkatı... Konstitusiyə formantı... Çəngəllik hərəkatı... 1299 çevriliş.

(Davami var)